

Г. А. Кошеленко, О. М. Усачова

На основі аналізу античних писемних джерел автори розглядають проблему поліса в загальній структурі Боспорського царства в кінці V ст. до н. е., тобто на початку правління династії Спартокідів.

В історії Боспорського царства є багато загадкових сторінок, які викликають дискусії істориків. Однією з них є сюжет, пов'язаний з переходом Німфея під владу правителів Боспору. На сучасному рівні вивченості проблеми висновки Ф. В. Шелова-Коведяєва видаються нам найбільш обґрунтованими¹. Суть їх може бути переданою наступним чином: до середини 30-х років V ст. до н. е. Німфей був незалежним полісом, хоча й підтримував досить тісні контакти зі скіфами, під час експедиції Перікла в Чорне море він ввійшов до складу Афіньського морського союзу. Наприкінці Пелопоннеської війни (між 410 і 405 рр. до н. е.) представник Афінь у Німфеї Гілон зрозумів, що в даних умовах утримувати місто неможливо і тому здав його правителю Боспора Сатиру I. В подальшому, зазнавши судових переслідувань в Афінах, Гілон змушений був тікати на Боспор, де й «був обласканий Сатиром»². Однак нас цікавить не сама «зрада» Гілона, а та винагорода, яку він отримав за неї від правителя Боспору, оскільки даний сюжет не викликав значної уваги дослідників, хоча для історії Боспора він не менш цікавий і не менш важливий, ніж питання про те, чи входив Німфей до Афіньського морського союзу і коли та яким чином він перейшов під владу Боспорського царства.

Відносно характеру винагороди, отриманої Гілоном за передачу Німфея в джерелах є досить конкретні вказівки. Першим про це повідомив Есхін. Намагаючись очорнити Демосфена, він, природно, звернув увагу і на темну пляму в біографії його діда зі сторони матері Гілона: «він (Гілон) прибув на Боспор, отримав там в дар від тирана так звані Сади» (Aeschin. III, 171). Ця інформація підтверджується і Схोलіями до промови Есхіна. Схолії до Есхіна цитує і Гарпократіон. Це місце важливе тим, що в ньому уточнюється характер даного неселеного пункту. Тоді як у Есхіна він ніяк не визначений, а в Схоліях визначений досить непевно, Гарпократіон впевнено називає його полісом: «сад (згадує) Есхін в (промові) проти Ктесифонта. На Боспорі є місто (POLIS), яке називають Садам» (Harporog. s. v. ΚΗΡΟΣ).

Дещо більше інформації з даного питання знаходимо в Схоліях до Демосфена. Про Гілона читаємо наступне: «Дід його, Гілон, зрадивши Німфей, якесь містечко на Понті, мав бути засуджений, але втік до володарів Понту і, отримавши від них на прожиток так звані Сади, деяке містечко, одружився там на скіф'янці...» і т. д. (Зосим Аскалонський — VIII, 18 Dind.).

Таким чином, в античній традиції існувала досить стійка думка, що Гілон за передачу Німфея отримав від правителя Боспору місто, яке називалось Кепос, або ж Кепой (Сад, або Сади). При цьому в одному з джерел навіть визначається юридична форма передачі Гілону цього міста від правителя Боспора: він отримав його як «дар» і на «прожиток»³.

Як можна оцінити дану інформацію? В літературі, наскільки нам відомо, існує декілька відповідей. С. О. Жебелев вважав, що як і по відношенню до «зради» Гілона, так і в інших випадках Есхін «згустив фарби». Це він бачить, зокрема, в інформації Есхіна відносно того, що Гілон отримав у подарунок від Сатира так звані Сади: «Виходить, що Сатир подарував Гілону ціле, хоча й невелике, боспорське місто. Це маловірогідно». С. О. Жебелев розуміє цю

вказівку Есхіна наступним чином: Гілону була віддана Сатиром ділянка землі в Садах (Кепах). Він вважає, що і ця ділянка була дарована не за передачу Сатиру Німфея (нібито належавшого Афінам), а за якісь інші, надані йому Гілоном, послуги⁴.

В.Ф.Гайдукевич, напроти, вважає, що «отримання Кеп» Гілоном «в дарунок», вірогідно, надавало право мати прибутки з прилеглих до міста земель і з населення, яке на них проживало (в примітках він уточнює свою позицію, вказуючи, що Гілон мав право збирати данину з сільського населення, яке проживало на хорі Кеп, і мало статус пелатів⁵).

Ще одна точка зору належить М. І. Сокольському та Н. С. Беловій, котрі згодні з інформацією, отриманою з джерел, і навіть наводять порівняльний матеріал (хоча й досить обмежений) на підтримку її достовірності. Н. С. Белова, зокрема, писала про те, що даний факт виглядає досить реально на фоні аналогічних подарунків ахеменідських та еллінських царів⁶. М. І. Сокольський, не згадуючи Н. С. Белову, відзначає наявність подібної практики у перських царів⁷. Позиція Ф. В. Шелова-Коведяєва має двоїстий характер. Спочатку він погоджується з думкою Н. С. Белової (не згадуючи аналогічної думки М. І. Сокольського), але зауважує, що треба мати на увазі і поширену у сіцилійських тиранів практику садовити (як він пише «так би мовити, тиранами другого порядку») в підвладні їм міста своїх прибічників⁸. Однак пізніше, повертаючись до цього питання, він забуває про ахеменідські аналогії і згадує тільки сіцилійські⁹.

З самого початку відзначимо, що нам точка зору Н. С. Белової та М. І. Сокольського уявляється досить обгрунтованою, хоча обидва ці автори й залишились, по суті, тільки в рамках загальної постановки проблеми, не залучаючи всього (досить обширного) порівняльного матеріалу і не зробивши всіх висновків, які можна й потрібно зробити з даного порівняння. Саме тому ми розпочнемо з розгляду цих матеріалів джерел, що торкаються ахеменідського Ірану.

Вище ми вже відзначили найбільш характерні риси ситуації з Гілоном в Кепах і ті юридичні форми, в яких вона виражалась. Дещо досить близьке ми спостерігаємо і в державі Ахеменідів. Ця практика найповніше представлена у випадку з Фемістоклом. Це людина, яка зіграла досить значну роль в історії Афін в першій половині V ст. до н. е., зокрема, в період боротьби Еллади проти персів, природно, привертала увагу істориків і його життя не погано передають джерела, в тому числі й той період, коли він утік з Афін і знайшов притулок в Персії. Джерела однаково передають, що цар подарував Фемістоклу три міста: Магнесію на Меандрі, Лампсак та Міунт (Thuc. 1, 138; Diod., XI, 57; Plut. moral. 328 E-F; Athen. Deipn. 1, 29 f Neros Them. 10, 2-3 — ab Artaxerxe donatus in Asiam). Відзначається також, що вказані міста мали забезпечувати прожиття вигнанця. Зокрема, Магнесія повинна була постачати хліб (Thuc. 1, 138; Diod. XI, 57; Plut. Them., 29; Athen. Deipn. 1., 29 f; Neros Them. 10, 2-3); при цьому деякі джерела вказують, що це місто було найбільшим виробником зерна в Азії. Лампсак мав забезпечувати вином (Thuc. 1, 138; Diod. XI, 57; Plut. Them., 29; Athen. Deipn. 1., 29 f; Neros Them. 10, 2-3); джерела говорять про багатючі його виноградники. Нарешті, Міунт мав постачати рибу (Thuc. 1, 138; Diod. XI, 57; Plut. Them., 29; Athen. Deipn. 1, 29 f; Neros Them. 10, 2-3), про велику кількість якої в морі міста також свідчать джерела. Крім того, Плутарх в біографії Фемістокла, посиляючись на двох авторів (Неанта з Кізіка і Фанія), дає інформацію про те, що ще два міста (Перінт та Палескепис) повинні були платити данину: перший — на постіль, другий — на одягу. Таку ж інформацію дає й Афіней (Athen. Deipn. 1, 29 f), але без посилання на авторів-попередників. Нарешті в одному випадку (у Фуکیدіда) знаходимо грошовий еквівалент тієї данини, яку повинен був давати поліс: вартість хліба, який надавала Магнесія, дорівнювала 50 талантам. Таким чином, перед нами пряма аналогія тому, що ми бачимо на Боспорі: перебіжчик отримує «в дарунок» від царя міста і ці міста даються йому «на прожиток». Для нас у цьому співставленні важлива не тільки смислова схожість, а й схожість адміністративно-правової лексики. Необхідну інформацію про Фемістокла з даного питання дає й антична тра-

диція. В джерелах, зокрема, повідомляється, що Фемістокл мав певну адміністративну владу в тих містах, які були йому передані (детальніше про це йде мова відносно Магнесії; *Ther.* 1, 138; *Athen. Deirn.* XII, 539 D). Відзначимо також, що пам'ять про Фемістокла дуже довго зберігалася в цих містах. Напис з Лампсаку III ст. до н. е. свідчить про те, що і в цей час Фемістокл розглядався як евергет міста і на його честь навіть було свято¹⁰. Ще більше свідчень про це стосовно Магнесії. Тут ще кілька століть після його смерті зберігались його пам'ятники, могила, а нащадки Фемістокла користувалися певними привілеями (*Thuc.* 1, 138; *Plut. Them.* 32; *Nepos Them.* 10, 2–3).

До інформації, яку надала нам антична традиція та епіграфіка, необхідно додати ще один штрих: нумізматичні дані свідчать, що Фемістокл мав право карбувати монету¹¹. Не можна вважати, що випадок з Фемістоклом є винятком. Античні джерела відкривають нам цілий ряд імен осіб, котрі знаходились в аналогічному становищі. Так, спартаєць цар Демарат, що втік до Персії, а потім брав участь у поході проти Еллади, з великою пошаною був прийнятий царем, який подарував йому землю і міста. За свідченням Ксенофонта, ці володіння були спадковими: «...йому вдалося взяти... також і Тевфранію і Алісарну, начальниками над якими були Єврисфен і Прокл, нащадки лакедемоняна Демарата. Останній отримав цю область в дар від царя за те, що він брав участь у поході на Грецію» (*Xenoph. Hell.* III, 1, 66).

Дехто Гонгіл, за повідомленням Ксенофонта, єдиний персофіл із ерїтрейців, також отримав в дар від перського царя декілька міст в Малій Азії. Свідчення Ксенофонта дозволяють зробити безсумнівний висновок про спадковість цього дарунку (*Xenoph. Hell.* III, 1, 6; *Xenoph. Anab.* VII, 8, 8). Відомий афінський діяч Алквіад отримав від сатрапа Фарнабаза фортецю у Фрігії, яка давала йому 50 талантів прибутку (*Nepos Alcib.* 9, 3).

Очевидно, найдавнішим прикладом подібного явища є передача Кіром Великим семи міст своєму товаришеві Пітарху з Кізика (*Athen. Deirn.* 1, 30). Однак на відміну від доброзичливого правління Фемістокла, його правління було жорстким і носило тиранічний характер.

Необхідно зазначити, що сучасні дослідники визнають повну достовірність цих свідчень традиції і вказують на їх узгодженість з добре відомою адміністративною та фіскальною практикою держави Ахеменідів¹². У зв'язку з цим необхідно вказати, що в ахеменідському Ірані в даному інституті поєдналися два принципи: особа, яка отримала «в дар» те чи інше місто, користувалася в ньому адміністративною владою і правом збирання податків на свою користь — «на прожиття». Дискусію викликає лише одне питання — чи всі податки з даної місцевості йшли цьому адміністраторові, чи, може, частина їх все ж надходила і в царську казну? Друге припущення М. А. Дандамаєву¹³ здається більш вірогідним, але цей висновок він робить на основі порівняння з практикою елліністичного часу, яка в цьому відношенні повністю продовжувала практику ахеменідської доби¹⁴.

Таким чином, орієнтуючись на досить чітку схожість, про яку говорять численні джерела, ми можемо припустити, що на території Боспору наприкінці V ст. до н. е. (і, мабуть, пізніше) існувала система, за якої прибічникам царя давалося «в дар» те чи інше місто. Це означало, що дана особа отримувала в ньому адміністративну владу, ставала його правителем (можливо, навіть спадковим). Крім того, податки, які повинно було платити місто, частково поступали цій особі «на прожиток».

У зв'язку з цим необхідно відмовитись від припущення В. Ф. Гайдукевича, який говорив про податки тільки з сільської території. Всі джерела однозначно свідчать саме про міста. Адміністративною та фіскальною одиницею тут виступає поліс (безумовно, з усією територією, що йому належала). Не можна також погодитись і з думкою Ф. В. Шелова-Коведяєва, який порівнює боспорську практику з практикою сіцилійських тиранів. В джерелах, що повідомляють про сіцилійську практику, немає нічого схожого на юридичну та фіскальну систему, яка існувала на Боспорі¹⁵, а доказом можуть слугувати лише дані, пов'язані з юридичною та фіскальною термінологією.

Таким чином, у нас є можливість припустити, що наприкінці V ст. до н. е.

в системі держави Спартоکیدів деякі (якщо не всі) грецькі міста знаходились під досить жорстким контролем центрального уряду, жорстким настільки, що він міг передавати їх «в дар» кому забажає. Цікавим є випадок з Кепами, містом, заснованим на початку грецької колонізації Боспору,¹⁶ і яке, природно, з самого початку мало статус назалежного поліса¹⁷. Зазначимо, що деякі джерела визначають його як грецьке (Ps.-Scyl., 72), у трьох випадках про нього говориться як про засноване мілетянами (Ps. — Scymn. 899; Plin. Nat. Hist. 6, 18; Ps. — Arr. 74), нарешті, ще більша кількість авторів визначає його як поліс (Ps. — Scyl. 72; Strab. XI, 2, 10; Ps. — Arr., 73; Нагрост. s. v.).

Крім того, необхідно підкреслити, що Кепи були значним міським центром на території азійського Боспору¹⁸.

Необхідно зазначити, що наші висновки деякою мірою близькі тим, до яких ще раніше прийшли дослідники, вивчаючи проблему ранньої історії Спартоکیدів і положення грецьких полісів у складі їх держави¹⁹. На їх думку, держава Спартоکیدів мала надполісний характер, влада його правителів визначалась як спадкова тиранія і, відповідно, поліси знаходились під повним контролем центрального керівництва. Разом з тим, відмічається, що певні елементи полісного самоуправління продовжують існувати, і внутрішнє життя полісів регулюється згідно традиційним полісним установкам.

Не вдаючись до розгляду цієї складної проблеми, оскільки вона виходить за рамки нашого дослідження, сконцентрованого на одному епізоді в історії одного з Боспорських полісів, ми, разом з тим, хотіли б звернути увагу на одну обставину, яка здається нам досить важливою. Нам уявляється, що взаємодію полісних і надполісних загальнобоспорських інститутів треба розглядати крізь призму постійної їх боротьби. Поліс був надто життєздатною формою організації суспільства, щоб без боротьби уступити це місце надполісному державному утворенню. В зв'язку з цим хотілось би звернути увагу на один досить відомий факт в історії Боспорського царства. Ми маємо на увазі події, пов'язані з завершенням династійної боротьби на Боспорі після смерті Перісада I. Сам конфлікт неодноразово описувався в літературі²⁰, і ми не будемо його повторювати. Наша задача — коротко торкнутися заключного епізоду цієї драми. Як повідомляє Діодор (Diod., XX, 23), бажаючи заспокоїти народ, Євмел зібрав у Пантікапеї народні збори, на яких оголосив про ряд заходів, що повинні були служити досягненню даної мети. В літературі існують різні оцінки цих зборів. В. Д. Блаватський вважає, що Євмелу після перемоги над братами довелося рахуватися з опозицією жителів Пантікапея, і на цих зборах він оголосив про свої вчинки, щоб ліквідувати опір²¹. Тим самим він визнає його, як одну з форм виразу значення пантікапейського полісу. В. Ф. Гайдукевич, навпаки, підкреслює пасивність пантікапейського громадянства, вважаючи, що ці збори нічого не вирішували, а тільки вислухали рішення царя²². Тієї ж думки і Ф. В. Шелов-Коведяєв, який вважає, що метою зборів було формально санкціонувати перехід вищої влади в нові руки і, відповідно, позбавляє їх будь-якого реального значення²³.

Розглянемо, однак, повідомлення нашого джерела. Перш за все, ці збори скликаються після заворушень громадян Пантікапея (ΑΓΑΝΑΚΤΟΥΝΤΩΝ ΔΕΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ). По-друге, на них Євмел змушений був виголосити промову на захист своїх дій. По-третє, він змушений повідомити про ряд політичних реформ. Першою з них є обіцянка відновити «конституції предків» (PATRION POLITEIAN). В. Ф. Шелов-Коведяєв вважає, що в даному випадку це значило повернутись до практики батька Євмела Перісада²⁴. Але гадаємо, що це все ж не так. Поняття PATRIOΣ POLITEIA у IV ст. до н. е. значило зовсім інше. Ми добре знаємо, яким чином воно було вироблене в політичній теорії і практиці Афін кінця V—IV ст. до н. е. Конкретно це поняття у представників різних політичних напрямків могло супроводжувати найрізноманітніші політичні ідеї, але завжди це було звернення не до подій вчорашнього дня, а до давніх часів, так би мовити до «витоків». В Афінах це могло бути звернення до часів Драконта, Солона, в крайньому випадку Клісфена, але ніяк не пізніше²⁵. Таким чином, в конкретній ситуації Боспору це могло означати часи або ж ранніх Спартоکیدів, чи навіть Археанактидів. Згідно уявлень рядових пантікапейських громадян, це, найшвидше, був час,

коли громадяни грецьких полісів або одного Пантікапея займали більш автономне місце в загальній структурі держави.

Друге питання, яке підняв у своєму виступі Євмел, — це питання «про безмитність, якою користувались жителі Пантікапея за його предків». На відміну від Ф. В. Шелова-Коведяєва, гадаємо, що це було важливе для них питання. Врешті-решт, це питання про привілеї громадян столиці²⁶. Не менш важливе значення має й обіцянка відмінити спеціальний воєнний податок (ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΣΦΟΡΩΝ ΑΡΑΝΤΑΣ ΑΦΗΞΕΙΝ). Саме описання воєнних дій між арміями претендентів на боспорський престол показує, що в збройних силах були відсутні громадяни. Згадуються лише найманці та варвари-союзники. Очевидно, це було характерним не тільки для даного конфлікту, а й для армії Спартоکیدів цього часу. Для утримання найманців і союзників потрібні були кошти, які, очевидно, стягувались з громадян Боспору в формі надзвичайного військового податку²⁷, відміна якого повинна була мати важливе значення для жителів. Таким чином, ми бачимо, що конфлікт між правителем Боспору і Пантікапесом був вирішений завдяки значним поступкам з боку Євмела. У цьому зв'язку важливим уявляється зауваження Діодора про те, що в подальшому Євмел правив згідно з законами (ΕΒΑΣΙΛΕΥΕΝ ΑΡΧΩΝ ΝΟΜΙΜΩΣ).

Отже, на закінчення з деякою впевненістю ми можемо говорити про те, що взаємодію між полісами і надполісною владою Спартоکیدів не можна розглядати як щось стабільне. Різні обставини в історії цього державного утворення могли призводити і до майже повного підкорення полісів даній владі, проте поліси іноді могли повертати собі певну автономію.

Примітки

¹ Шелов-Коведяев Ф. В. История Боспора в VI-IV вв. до н. э. // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1984 г. — М., 1985. — с. 90-114 (там же вся попередня література).

² Там же. — С. 113.

³ В. Ф. Гайдукевич (див.: Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. — М. — Л., 1949. — С. 203, 515) намагався довести, що переклад В. В. Латишева (який ми цитували) не вірний. В. В. Латишев ΚΑΡΠΟΥΣQAI перекладає — «на прожиток». В. Ф. Гайдукевич заперечує цей переклад і пише, що дієслово ΚΑΡΠΟΥΜΑΙ має значення «діставати прибуток, мати вигоди» і т. ін. Однак навіть у звичайних словниках (див., наприклад, A Lexicon Abridged from Liddell and Scott's Greek-English Lexicon, Oxford, 1953), слово ΚΑΡΠΟΥΜΑΙ перекладається, насамперед, як «to gather fruits» або «reap crops from land» і т. п. і тільки в другу чергу як «to enjoy the interest of money; to reap the fruits, enjoy a thing». Втім, ця дискусія не торкається суті явища. Ми навели ці аргументи лише тому, що для нас важлива термінологія, що має, як нам здається, юридичне значення.

⁴ Жебелев С. А. Северное Причерноморье. — М. — Л., 1953. — С. 191-192.

⁵ Гайдукевич В. Ф. Указ. соч. — С. 175-176, 203, 515.

⁶ Белова Н. С. Политическое положение боспорских городов в IV в. до н. э.: Автореф. дисс... канд. ист. наук. — М. — Л., 1954. — С. 8.

⁷ Соколовский Н. И. Кепы // Античный город. — М., 1963. — С. 102 (з посиланням на Хепорф. Ahab. 1,1-6-8); а також Тураев Б. А. История древнего Востока. — Л., 1936. — Т. 11. — С. 138; Древняя Греция. — М., 1936, — С. 170, 171

⁸ Шелов-Коведяев Ф. В. Указ. соч. — С. 110, 111.

⁹ Шелов-Коведяев Ф. В. Там же. — С. 165.

¹⁰ Picard O. Les grecs devant la menace perse. — Paris, 1980. — P. 42.

¹¹ Hill G. Catalogue of the Greek coins of Arabia, Mesopotamia and Persia. — Oxford, 1922. — P. 65 sq.; Lenze O. Die Satrapien-einteilung in Syrien und Zweistromland von 520-320. — Hildesheim, 1972. — S. 386 sq.

¹² Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. — М., 1980. — С. 149 сл.; Picard O. Op. cit. — P. 41-43; 138-140; Frye R. N. The History of Ancient Iran. — Munchen, 1984. — P. 117.

¹³ Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Указ. соч. — С. 150.

¹⁴ Briant P. Rols, tributs et paysans. — Paris, 1982. — P. 137-160.

¹⁵ Пор.: Фролов Э. Д. Сицилийская держава Дионисия. — Л., 1979. — С. 100-127.

¹⁶ Археологічні матеріали показують, що Кепи виникли в період 580-560 pp. до н. е. Див.: Николаева Э. Я. О времени возникновения Кеп // Проблемы греческой колонизации Северного

и Восточного Причерноморья.— Тбилиси, 1979.— С. 142–144; Кошеленко Г. А., Кузнецов В. Д. Греческая колонизация Боспора // Причерноморье в VII–V вв. до н. э. Письменные источники и археология.— Тбилиси, 1990.— С. 35; Kochelenko G., Kouznetsov V. La colonisation grecque du Bospore cimmerien // Le Pont-Euxin vue par les grecs. Sources ecrites et archeologie.— Paris, 1990.— P. 71.

¹⁷Виноградов Ю. Г. Полис в Северном Причерноморье // Античная Греция. Т. I. Становление и развитие полиса.— М., 1983.— С. 370; Шелов-Коведяев Ф. В. Указ. соч.— С. 50.

¹⁸Сокольский Н. И. Указ. соч.— С. 97–114; Сокольский Н. И. Раскопки в Кепях в 1957 г. // КСИИМК.— 1969.— Вып. 78.— С. 53–63; Сокольский Н. И. Работы в Кепях в 1958 г. // КСИИМК.— 1961.— Вып. 83.— С. 66–72; Сокольский Н. И. Раскопки в Кепях в 1959 г. // КСИИМК.— 1961.— Вып. 86.— С. 55–65; Сокольский Н. И. Раскопки в Кепях в 1960 г. // КСИИМК.— 1962.— Вып. 91.— С. 83–91; Сокольский Н. И. Раскопки городища Кепы в 1961 г. // КСИИМК.— 1963.— Вып. 95.— С. 52–59; Сокольский Н. И. Курсы из Кеп. // СА.— 1962.— № 2; Сокольский Н. И. Святилище Афродиты в Кепях // СА.— 1964.— № 4; Сокольский Н. И. Раскопки в Кепях в 1962 г. // КСИИМК.— 1965.— Вып. 103; Сокольский Н. И. Керамическая мастерская в Кепях // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья.— Л., 1968; Сокольский Н. И. Надробие синдского воина из Кеп // Кавказ и Восточная Европа в древности.— М., 1973; Сокольский Н. И. Культ Афродиты в Кепях конца VI–V вв. до н. э. // ВДИ.— 1973.— № 4; Сокольский Н. И., Сорокина Н. П. Раскопки городища Кепы и его некрополя в 1957–1963 гг. // Ежегодник ГИМ за 1963–1964 гг.— М., 1966; Сорокина Н. П. Раскопки некрополя в Кепях в 1959–1960 гг. // КСИИМК.— 1962.— Вып. 91; Сорокина Н. П. Раскопки некрополя Кеп в 1961 г. // КСИИМК.— 1963.— Вып. 95; Николаева Э. Я. Раскопки терм в Кепях // КСИИМК.— 1975.— Вып. 143; Сорокина Н. П., Усачева О. Н. Кепы // Античные государства Северного Причерноморья.— М., 1984.

¹⁹Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 416 сл.; Шелов-Коведяев Ф. В. Указ. соч.— С. 165 сл.

²⁰Гайдукевич В. Ф. Указ. соч.— С. 73 сл.; Калыштов Д. П. Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи.— Л., 1949.— С. 231 сл.; Шелов Д. И. Монетное дело Боспора.— М., 1956.— С. 149 сл.; Шелов-Коведяев Ф. В. История Боспора... С. 149 сл.

²¹Блаватский В. Д. Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора.— М., 1964.— С. 95.

²²Гайдукевич В. Ф. Указ. соч.— С. 74, 75.

²³Шелов-Коведяев Ф. В. История Боспора... — С. 151.

²⁴Там же.— С. 167.

²⁵Finley M. Y. The Ancestral Constitution.— Cambridge, 1971; Will E. Mosse Cl, Goukowsky P., Le monde grec et L'Orient. Le IV siecle et l'epoque hellenistique.— Paris, 1975.— P. 191–201, 214, 216.

²⁶Блаватский В. Д. Указ. соч.— С. 95.

²⁷Про цей податок у Греції див.: Thomsen R. Eisphora. A Study of Direct Taxation in Ancient Athens; Глускина Л. М. Проблемы социально-экономической истории Афин в IV в. до н. э.— Л., 1975.— С. 119–143.

Г. А. Кошеленко, О. Н. Усачева

ГИЛОН И КЕПЫ

Сейчас можно считать установленным, что город Нимфей входил какое-то время в состав Афинского морского союза и в конце Пелопонесской войны был передан Гилоном правителю Боспора Спартоку I. В источниках сообщается, что в награду Гилон получил город Кепы. Авторы стремятся доказать, что на Боспоре в это время существовала практика, похожая на ту, которая многократно засвидетельствована в Ахеменидской державе: передача населенного пункта определенному лицу, которое осуществляет там административную власть и имеет право на часть налогов, собираемых с жителей этого населенного пункта. В связи с этим ставится и более общий вопрос о месте полиса в общей структуре Боспорского царства. Авторы полагают, что постоянно шла борьба двух принципов: автономии полиса и абсолютной власти правителей Боспора.

G. A. Koshelenko, O. N. Usacheva

HILON AND KEPY

The fact that city Nimphei had been a part of the Athens marine alliance for some time and then at the close of the Peloponnesus war was given to Spartocus I, the ruler of Bosporus, by Hilon can be nowadays considered as the established one. It is known from

the sources that in reward Hilon received town Kepy. The authors try to prove that in Bosphorus there was a practice similar to that which was certified many times in the Akhemenidian state: transfer of a settlement to a certain person who holds administrative power there and has a right to some taxes collected from residents of that settlement. In this view a more general problem on the place of policy in the total structure of Bosphorus Kingdom is put forward. The authors suppose that there was a permanent struggle of two principles: autonomy of the policy and absolute power of Bosphorus rulers.

Одержано 4.04.91

«ПЕРУНОВІ ДУБИ»

Р. В. Забашта, О. М. Пошивайло

Публікуються результати польових і лабораторних досліджень новознайденого ритуального дуба зі вставленою в стовбур щелепою свійської свині. Отримані показники й залучені до аналізу історико-етнографічні матеріали дозволяють зазначене дерево разом із двома аналогічними допіру відомими дубами інтерпретувати реаліями язичеського традиційного ритуалу на честь сакрального опікуна хліборобства й скотарства, земного добробуту; ритуалу, що належав до структури сільськогосподарської календарної — найімовірніше жнивної — обрядовості середньовічного слов'янського населення Наддесення, Середньої Наддніпряниці.

1984 року в селі Количівка Чернігівського району в садибі А. Й. Антипця автори статті виявили рештки мореного дуба зі вставленою в стовбур щелепою (скилицею) свині. Селянин оповів, що дерево було піднято земснарядом із дна Десни поблизу села років 5–6 тому (тобто 1978 чи 1979 р.). Подібні знахідки у цих місцях траплялись і раніше. Їх, проте, як правило, не витягали на берег, а перекидали на інші ділянки річки, де б вони не заважали вибиранню піску. Одначе новознайдене дерево відрізнялося від попередніх значними розмірами й прямою стовбура; місцеві старожили не пригадували на своєму віку подібних дерев. Дуб вирішили використати на дрова. Його розпиляли на сім частин, довжиною 2,5–3 м кожна. Одну з тонших колод розрізали на півметрові кругляки й покололи на поліна. Коли розколвали черговий кругляк, у ньому відкрилась заглибина, з якої випав дубовий кілочок і дві половинки нижньої тваринячої щелепи з невеликими іклами. Як пояснив А. Й. Антипець, передні зуби-різці скилиці, що виступали над поверхнею стовбура, було прийнято ним за сучок і попередньо стесано сокирою. Інших щелеп у дубі не було помічено. Частину дерева ($h = 0,522$ м, ширина на рівні отвору — 0,19 м) з рештками кісток селянин зберіг як дивовижу, щоправда з часом одна половинка щелепи (права) загубилась (рис. 1).

Обстеження залишків мореного дуба показало, що це було доросле, без жодного зовнішнього дефекту дерево. Довжина стовбура (враховуючи збережені й втрачені частини) сягала близько 20,5 м. Діаметр його на висоті 2 м від землі становив 0,71 м, обвід — 2,33 м. Щелепа (довжина збереженої частини — 13,8 см) монтувалась на висоті 15–17 м. Заглибину для неї у вигляді чотирикутника (6 x 8,5 см) було видовбано на глибину 12,5 см. Для цього застосовувалось долото (ширина леза — 1,7 см), від якого лишилися сліди на поверхні деревини. Скилиця вставлялась у природному положенні: зубами

© Р. В. ЗАБАШТА, О. М. ПОШИВАЙЛО, 1992